

Barojaren nobelagintza eta euskal nobelaren etorkizuna*

Jesus Mari Lasagabaster

Idazlan honen titulua bera gertatuko zaio ulergaitz norbaiti lehenengo begiratu batean: Baroja erdal nobelari izan delarik, zernolako loturarik jar genezake haren eta euskal nobelaren artean?

Nolanahi ere, harreman horiek ezartzekotan, Barojaren garai-ko euskal nobelarekin ezarri behar omen lirateke. Izan ere, zirikusirik izan al dezake Barojaren nobelarekin oraindik idatzi gabe dagoen inoizko euskal nobelak, hots: euskal literaturaren mundu lehor eta urri honetan orain mugitzen garenok, irakurle nahiz kritikalarik, nahiz eta ere idazleok, susmatzen, desiratzen eta amesten dugun nobelak, hain zuzen?

Hala eta guztiz, Barojaren nobelagintza izan zenaren eta euskal nobela izango denaren arteko harremanen bat agirian jarri nahi nuke azterketa honetan, kronologiaren logika eta behar-kuntzak gaindituz, irudipenez bakarrik bada ere, eta euskal nobelaren gerorako bide zabal eta nolabaiteko berri bat irekitzeko asmoz eta guraz.

Gure lan honen ondorioak aurreratuz, honako tesi nagusi hau formulatuko dut, hasiera batean, nere azterketaren norabide eta esanahia laburki azalduz:

Barojaganatu egin behar du euskal nobelak, bere desarroilo-

* Idazlan hau hitzaldi gisa eman zen azaroaren 20an, Donostian, Pio Barojaren heriotzeko 25. urtea zela eta GAKek antolatuturiko astealdian.

rako bide bizi eta zabal bat finkatu nahi baldin badu, bai euskal literaturaren gainerako mota edo testu-tipoen artean, bai eta euskal irakurlegoaren kultur-ohituretan eta irakur-jardunbidean ere.

«Barojanagatu» diogu, hots: Barojarengana joan, eta ez itzuli, «barojano» inoiz izan ez delarik euskal nobela, lehenbiziko Txillardegiren alde batzuk izan ezik. Leturia edo Peru Leartzakorengan topatzen ditugun izatearen hezur-mamirainoko bizi-minak eta etsipenak, Barojaren zenbait pertsonaiaren kutsu erromantiko eta aldi berean existentziala gogorazten digute nonbait, Andrés Hurtado baten edo Fernando Ossorio baten leinu-aztarrenak bait daramatzate bere zainetan Txillardegik asmatutako —asmatu, benetan?— pertsonaia urduri eta problematiko horiek.

Nolanahi ere, gure artean azkeneko hamarraldiotan desarrollatu den euskal nobelak ez omen du zerikusí handirik Barojak utzitako nobela-testamentuarekin, ez nobelari buruzko haren ideia teorikoekin, ez eta haren nobelagintzan azaltzen zaizkigun nobela-bide eta unibertsoekin ere.

Honako honetan ere, hainbestetan bezalaxe, kanpora, urrutira jo dugu —aipa dezagun, esaterako, Hego-Ameriketako errealismo «majikoa» edo Frantziako «nouveau roman» delakoa— gure nobelagintzarako oinarri moderno eta aurkezgarri bila, etxekoa baztertuz. Eta, beharbada, etxekoa delakoxe baztertu dugu, ez aldrebesa, txarra edo gauditua nahiz zaharkitua delako, nere ustez.

Baina, ausar gaitezen galdetzen: etxekoa al da bere lan guztiak erdaraz egin dituen idazlea, nahiz Euskal Herrian jaio eta bizi, Euskal Herriaz idatzi, Euskal Herria maite izan, bere moduz, jakina? Eta nik galdetzen dut: nork ez du Euskal Herria **bere moduz** maitatzen? Bestalde, ez naiz ni ausartuko Euskal Herria euskaraz bakarrik maite daitekeela esaten.

Gure Barojaren kasuan biotako batek, hots, Euskal Herria jaio izanak edota erdaraz idatzi izanak, izan behar du inola ere erru, pentsatuko dute apika gure nortasun-ortodoxiaren aingeru zaindarien. Orain garbi dago ez duela, noski, errua Euskal Herrian jaio izanak, ez bait dago gure eskuetan hemen ala hor ikus-tea mundu pikaro honen lehen argia. Orduan, logikaz, erdaraz idatzi izanean datza Barojaren aberriaren aurkako bekatuaren edo erruaren sustraia.

Besteak beste, bere bekatuan darama Barojak zigorra. Europako haize berri eta aurrerakoietara ireki ditu alderik alde bere leihoak euskal nobelagintzak, gaurkotasunaren janzki apain eta

modernoak janztea erabaki duenean, Barojaren obrari Espainiar kiratsen bat omen dariolako edo. Izan ere, aurreko mendeari dagokio Barojaren nobela —98ko belaunaldiari, hain zuzen—, edota mende honen lehen erdiari. Bi milagarren urtearen mugaldea ia eskuz ukituz ari den nobelak ez omen du bere begiratu atzerantz zuzendu behar.

Beraz, Barojaren garaiko euskal idazleak ziren Barojaren nobelagintzara jo behar zuketanak. Nola, ordea, har zezaketen garai hartako nobelariak maisu edo eredutzat horren heterodoxo eta itxura-ause agertzen zen idazlea? «Barojano»-izpi bat ere ez duen pertsonaiaren bat aipatzekotan, Txomin Agirrerren **Garoa** nobelan azaltzen den Joanes artzain dohatsua aipatu beharko genuke, zalantzarik gabe.

Suerte txarra izan omen du gure Barojak euskal nobelarekiko harremanotan. Bere garaian, heterodoxoegi gertatzen zitzairen Baroja gure nobelagile jainkotiar eta elizkoi haiei. Eta heterodoxi mamu ikaragarriaren beldurra gaindituz gero, ez omen da Baroja euskal nobelaren eraberritzea argitu eta bideratzeko bezain moderno.

Horiek horrela direla, hona hemen nire gaurko hitzaldi hau, gauzak bere tokian jarri nahirik, Barojarena Barojari, eta euskal nobelarena euskal nobelari eman nahirik. Gehiegizko ausardia eta atrebentzia galanta, noski, gure praktika literarioan arbola urri eta zurbilek literatur abentura aberatsago baten baso zabal eta ugaria ikustea eragozten didateneko aldiotan.

Ez naiz ni inola ere gauza, hemendik «ex cathedra» bezalako definizio ozen eta borobila botatzeko, literaturaz, ez euskal nobelaz.

Euskal literaturaren azterketaz arduratzen naizenez gero, eta gure etorkizun literarioak kezkatu, ez nuke etxean bertan dugun idazle handi baten irakaskuntzak erakutsi eta azaltzea besterik nahi. Inoiz inoren maisu izaten ausartu ez zen Baroja horrek barka diezadala maisutzaren gailurreraino jaso nahi hau.

1. EUSKAL NOBELAREN AZKEN IBILBIDEAK

1.1. Ohiturazko nobelaren aurkako erreakzioa.

Mende honen erdirarte —Txillardegiren lehen nobelaren urtea, 1957a har genezake mugarrizat—, euskal nobelaren ezaugarriak

nabarienetako bat, Europako nobelagintzarekiko desoreka eta haustura da, dudarik gabe, Etxeita eta Txomin Agirregandik hasi eta Anabitarte edo behar bada Erkiagaganaino, bai kontatzeko baliapideei dagokienez, bai eta nobelaren bidez azaltzen den errealitatearekiko jarreraz eta mundu ikuskeraz ere.

Izan ere, euskal nobelaren lehen aldi nagusitzen den kostunbrismo horren oinarri historiko eta literarioa bilatzekotan, Erromantizismo garaian desarroilatzen den ohiturazko literaturara jo beharko genuke, nobela errealistara baino gehiago Fernán Caballero edo Pereda, nobelarik kostunbristena, hain zuzen, dira eredu, eta ez Galdós, ez eta Baroja ere.

Eta Erromantizismoaren epigono batengana joko du Txomin Agirrek, nobela historiko bat idazteari ekiten dionean. Alegia, **Auñamendiko lorea** nobelaren ereduren bat aipatzekotan, Navarro Villosladaren **Amaya** aipatu behar, eta ez, noski, Galdósen **Episodios Nacionales** direlakoak.

Mende bateko desorekaz abiatu da beraz, eta desarroilatu gaurdaino euskal nobela, funtsean.

Azterapen hori desegitea edo bederen guttitzea izan da mende honen berrogei eta hamar urteen inguruan sortzen den eraberritze literarioaren ahaleginik zorrotz eta indartsuena, euskal nobela Europako nobelagintzari gero eta gehiago hurbil zekion, teknikaren nahiz mundu ikuskeraren aldetik.

Txillardegia baino lehenagoko zenbait nobelagilek saiatu du beste nobela-mota: esate baterako, Loidik polizi nobelaren lerrotik abiarazten du euskal nobelagintza, bere **Amabost egun Urgainen** nobelaz. Jon Etxaideren **Joanak joan** nobelan erakusten zaigun gorroto, maltzurkeria eta grina handiko mundu garratz eta gogor horrek ez du marratzen aurreko nobelaren koordinada eta oinarri ideologikoeekiko etendurarik. Baina errealitateari buruzko kostunbrismoaren ikuspegi idiliko eta idealista hura, gero eta ezinago gertatzen da agian.

Halaz ere, Loidi nahiz Etxaide ez dira nobela-aldi berri baten sortzaileak, aurreko aldiaren zikloa hersten duen mugarría baizik. Agian, nobelagile-mordo batek jarraitzen dio Loidik irekitako polizi-nobelaren bideari: aipa ditzagun, adibidez, Izeta, Peillen, Geñeño, Garate...

Dena dela, bi egile horien idazlanean guztiz argi erakusten zaiguna zera da: ordurarte lantzen ari zen kostunbrismoarekiko asperketa eta haren irten-ezina. Hildo berri batetik abiatu behar zuen euskal nobelak, nahitaez, garai hartako European nagusi

ziren gizarte-eredu literarioekiko desoreka gaindituko bazuen. Eta, batez ere, euskal irakurleagoaren behar eta usteei erantzun baliagarri eta gaurkotu bat emango bazion.

Bilakaera edo aldakuntza literario orotan gertatzen den bezala, aurreko nobelaren aurkako erreakzio gisa —implizittoa bada ere, gehienetan— kontsidera daiteke garai horretan sortu eta desarrolatzen den nobelaren eraberritzea.

Leturiaren eta Joanes artzainaren artean dagoen izugarritzko giza-tartea bera nabari daiteke ohiturazko nobelaren eta Txillardegirekin hasten den nobela berriaren artean, ideologi nahiz literatur mailan.

Aurreko nobelaren mundu-ikuskera oinarritzen zuen «ortodoxia»ren aldean, «heterodoxo» pilo bat —Txillardegi, Krutwig, Mirande, Aresti...— sartzen zaigu euskal literaturaren eta batez ere euskal nobelaren larre bareetan, larratu eta larrarazteko asmo gogorrez. Baina, onartu beharrea gaude horrelako «heterodoxo»en eskuz sartu dela modernotasunean euskal literatura.

Guri hemen gehien interesatzen zaiguna zera da: nobelaren eraberritze literarioaren oinarria eta zentzua mugatu eta finkatzen dituzten erizpideak.

Erizpiderik nagusia, beste guztien oinarria, hain zuzen, hau da, nere ustez: euskal nobela gaurkotu nahia eta horretan ahalgindu nahia.

Baina, nobela gaurkotu behar eta irrika horrek literaturari berari buruzko asmatze berri batean finkatzen ditu bere erro teorikoak: hots, erakunde edo instituzio literarioaren gizarte-estatuto berrian, eta horretatik datorren literatur-sortzearen funtzio eta egitekoan.

Aurreko aroan, literaturatik kanpo zuen euskal nobelak bere arrazoia eta funtsa: alegia, euskal nortasuna indartu eta zabaltean egongo da gehienetan gure nobelen ezaugarririk nabariena. Hemendik sortzen da eta bertatik azal daiteke aldi horretan zehar gertatzen den ohiturazko nobelaren nagusitasuna: euskal izaera —hots, euskara, euskal gizabidea eta fedea— jator eta garbienik bizi eta azaltzen diren tokiak nobelaren bidez erakutsi, ager-arazi eta goratzea. Horretarako bide baliagarri eta irakurleagoarentzat hurbil-erraza, gertatzen da ohiturazko nobela, gure nobelagileen ustez.

Txomin Agirreren bi nobelarik ezagunenak izan daitezke darik gabe nobela-mota honen paradigma edo eredurik argienak:

Garoa eta **Kresala**, hots, lurbarreneko eta itsasaldeko bizitza ja-torraren irudi baketsua eta laudorio baldin-gabea.

Ez dago zer aipatu, nobela mota-honen alde didaktiko eta mo-ralizatzailea.

Horrenbestez, berez literarioak ez diren balio edo legeei —lin-guistiko nahiz etnikoei, nahiz eta ere moralei— datzekie ertsiki nobela, bere autonomia literarioa galduz, edo, guttienez, arbuia-tuz nonbait.

Euskal nobelak, nobela denez, bere izaera, funtsa eta es-kubide artistikoak, literarioak, berreskuratu behar ditu. Berres-kuratze honetarako bidea bi puntu hauetatik pasako da: bata, erre-alitatearekiko sintonizatze berria da eta, bigarrena, erreali-tate berri hori nobeleskoki erakusterakoan, Europako nobela-gintzan erabiltzen ari diren baliapide narratiboak eratzekitzea.

Hortaz, ohiturazko nobelaren aurkako euskal nobela moder-noaren eraberritze honek bi alde ditu, hain zuzen: lehena, ideo-logikoa, nobelaren bidez ematen den mundu-ikuskerari dago-kiona: bigarrena, nobela egitura literario bat denez gero, haren barneko lege narratiboak datzekiena.

Agirre, Etxeita edo Anabitarte batek Euskal Herriari buruz emandako ikuskera ez da inolaz ere baliagarri izango euskal no-bela modernoaren sortzea eta desarroiloa finkatu eta indartzen duten nobelagile berrientzat: Txillardegi, Mirande, Saizarbitoria-rentzat.

Ohiturazko nobelak azaldu duen lurbarren edo itsasaldeko bizitza idiliko honek ez dezake inolaz ere adieraz belaualdi gaz-teak duen Euskal Herriari buruzko arazoan kontzientzia berria, eta are gutxiago arazoon aldean, martxan jarri nahiko lituzkeen alternatiba politiko, ideologiko eta kulturalak.

Euskal erre-alitate eta arazoan kontzientzia berri hori bizi eta erakusteko gai izan daitezkeen nobela-pertsonaiak ez dira inon-dik ere **Garoa** nobelaren mundu baketsu eta idilikoan zehar bere gizatasun jator eta ezta plazaratzen duen artzain zahar dohatsua. Ez, noski, Etxeitaren nobelen protagonistak, atzerriko lan-egite gogor eta bizitza garratza eramaten dutenak, hain zuzen, herri-minak eta itzul-irrikak finkaturik. Ez eta Txomin gaztea, Anabi-tarteren **Donostia** nobelako protagonista alai ere.

Gutziz alderantziz, Leturia batek ezagutaraziko digu argi eta garbi, bere existentzialismo agnostiko eta etsigarria dela medio, mundu-ikuskerari berri hori. Edo, Miranderen **Haur besoetakoa** nobelan, Frantziako zenbait nobelagileren kutsu liriko eta sen-

tsualen bat dakarkiguten pertsonaia liluragarriek. Edo, batez ere, Saizarbitoriaren **Ehun metro** nobela laburrean, Donostiako Konstituzio-plazan erortzen den militanteak, poliziak tiroz josita. Hauek bai, adierazgarri eta egiantzekoak dira herri baten edo gizarte-talde baten abentura norberaren abenturan isladatzen delarik.

Eta guztiok beren norberetasun bereziaren gaintik duten izaera problematikoari usain sarkor eta kutsu nahastu-ezin bat dario, modernotasunaren aztarren garbia daramana nolabait.

Baldin nobela-motaren ezaugarriak nabarienetako bat problematikotasuna bada —eta bat datoz horretaz nobelaren teoria eta soziologia, Hegelengandik hasi eta Lukàcs eta Goldmann-engainaino—, kostunbrismoa ez da nobeleskoa, antinobeleskoa baizik.

Kostunbrismoak lauki edo irudi estatiko bat balitz bezala begiztatu du errealitatea, honen mugikortasun dialektikoa deuseztatu, eta, horrenbestez, benetako konfliktuen posibilitatea aldentuz. Esate baterako, Espainiako nobelaren kasuan, gaurko historigileek diotenez —Montesinosek edo Ferrerasesk—, eragozpen eta oztopo izan da kostunbrismoa, nobela errealistaren sorrerarentzat.

Nahiz eta euskal nobelagintzaren egoera eta jokabidea guztiz desberdina izan, Txillardegirekin sortzen den «heroe problematiko» horrek adieraz diezaguke zernolako garrantzia izan duen euskal nobela modernoaren sortzean kostunbrismoaren aurkako erreakzioak.

1.2. Europako nobela modernoaren ereduakiko atxekitasuna

Euskal nobelaren tradizio kostunbrista hori baztertuz gero, nora jo, nobela berri baten oinarriak aurkitu eta finkatzeko, eta haren desarroilorako bide berriak zabaltzeko?

Mendebaleko literaturetan eta, batez ere, narratiban, aldi edo garai bakoitzaren gailurra gordetzen duten korrante nagusienera jotzen dute euskal nobelagileek, nobelaren modernotasunaz arduratzen direlarik batik bat.

Ez da honako hau arazo edo alde hori exhaustiboki aztertu eta azaltzeko garaia. Hala ere, eta nere baieztapena nolabait argitzearren, adibideren bat ematekotan, zenbait eragin edo kidedetasun nagusi aipa dezakegu, orohar eta gaingiroki bada ere, gaurko euskal nobeletan edozein irakurlek maiz eta erraz nabari dezakeena, hain zuzen.

Gerra ondoan Europako eta batez ere Frantziako bizitzari eta literaturari eraso zion existentzialismoak astintzen du gure Leturiaren bizitza nekagarri eta etsipenezkoa ere.

Sartre edo Camus baten pertsonaien leinu eta odol berekoak ditugu nolabait Txillardegiren lehen eta behar bada bigarren nobelaren protagonistak. Noraezean ibilbide horiek, gorputzez eta arimaz gerrak deuseztatutako Europarenak dira, eta batere ez gure kostunbristek asmatutako Euskal Herri arkadiko eta bake-tsuaerenak.

Leturia dugu, dudarik gabe, euskal nobelaren lehen «heroie problematikoa», zentzu moderno batetan. Bera da, euskal nobelaren protagonisten arteko lehen fedegabea: bera, bere izaera kezkatia eta min senda-ezinenaren sendagaia eta irtenbidea bilatzerakoan, Pariseko haizeetara jotzen duen lehena. Bera, azkenik, bizitza garratz baten zentzugabetasuna ulertu ezinik, bere burua hil duen lehena. Oso inportantea den zer edo zer aldatu bide da gure artean, Leturia bezalako tipo heterodoxo horren urduria sortu ahal izateko eta gure nobelaren urbare baketsu hori iraultzeko. Zabal-zabalik irekitzen ari dira euskal nobelaren leihoak, Europako korrante ideologiko nahiz literarioen haize berri hozkara sar dakion.

Eta, Jon Miranderen **Haur besoetakoa** nobelaren giro bitxi eta lilugarri horri, André Gide baten unibertso sentsual eta erre-finatuaren usain eta lurrina omen dario nolabait, Saizarbitoriaren hirugarren nobelak, **Ene Jesus** deritzanak, hain zuzen, Beckett baten unibertso hezugabearen (aipa dezagun, esaterako, honen **Malone meurt** kutsu nahasezina daraman bezalaxe.

Azkenik, zenbait nobela irakurtzean, adibidez, Lertxundiren **Ajea du Urturik**, edota Haranburu Altunaren **Caritate**, Hegoameriketako nobelagileen —García Márquez baten, esate baterako— idazlanak datozkigu gogora, nahitaez.

Ezin daitezke uka eragin horiek, ez eta gaitzetsi edo baztertu ere. Behar-beharrezkoa zitzaigun korrante berri horiekiko erlazioa eta beharbada imitazioa, euskal nobelaren superbizitzarako ezinbestekoa zen, eraberritzea oinarritu eta finkatzeko. Moderno izan nahi zuen euskal nobelak, eta behar, gaurko gizarteari adierazgarri eta onargarri —ideologiaren nahiz literaturaren aldetik— den zerbait esateko gauza izan nahi bazuen behintzat. Eta moderotasunaren bideak, aipatutako puntuetatik pasa dira nonbait.

Ez gara gu izango, noski, eredu horien eragina eta, beharbada, onargarritasuna eztabaidan jarriko ditugunak. Ez naiz ni ausartuko

erabakitzen azken aldi honetako euskal nobelagileek imitatzen dituzten ereduak onenak diren ala ez. Nolanahi ere, onak dira, dudarik ez, eta horrenbestez, jarraigarriak.

Mende honen erdi aldera, bere baitatik irten beharrean zegoen euskal nobela eta literaturan, gainerantzeko alorretan bezalaxe, ia dena asmatua delarik, beste nobelagileek ibilitako bideari jarraitzen zaio, bere eraberritzearen oinarri sendo eta rigurosoa finkatzekoan.

Eraberritze honen ezaugarriarik nabariena, erabat moderno agermina da nere ustez. Garai horretako edozein nobelagilek guttien onartuko lukeen gaitzespena, moderno ez izatea litzateke noski: bere garaikoa, egunean egunekoa izan nahi du euskal nobelak nola edo hala eta oroz gain, eta modernotasun horren pean kokatzen da gainerako guztia.

Baldin zerbait esan badaiteke azkenaldi honetako euskal nobelagintzaz, moderno izana edo, hobeto, izan nahia da, dudarik gabe.

Oso nobela gutti idatzi da, noski, asko badirudi ere, aurreko aldikoekin erkatuz: baina, asko izan omen da, Europako eta beharbada Ameriketako nobelagintzan zehar dabiltzan baliapide berriei tokiren bat emateko: barne-bakarrizketa, ikuspegi narratiboen konbinaketa, denbora-plano desberdinen txandaketa, behaviorismoa, simbolismoa, etab.

Kanpoan erabiltzen ari diren moda narratiboen oso ezagule onak gertatzen bide dira gure nobelagilerik gehienak, ezaguera hori pena balio duten nobelak sortzen erabiltzeko gai izan ez badira ere gehientsuenetan.

Txomin Agirre ehun bat urte lehenagoko moda bati jarraitzen zaio bere nobelagintzan; baina esan beharra dago, oso idazle ona izan dela, hala eta guztiz ere. Munduko narratibarik gorenean gaur bertan erabiltzen ari diren teknikarik modernoena aurki daitezke gaur egungo edozein nobelagileren edozein nobelatan, baina oso kasu gutxitan sorrerazi du nobela bikain bat ezaguera tekniko horrek.

Zergatik ote hemen salatzen ari garen egoera hau?

Nere eritziz, mekanikoegia gertatu da orohar kanpoko ereduon imitazioa, gure euskal nobelagintzaren aldetik, gure nobelaren tradizioak bereganatu, asimilatu eta integratu gabe, hain zuzen.

Baina, ba ote da euskal nobelaren tradiziorik? Zenbaterainoko

tradizioa izan dezake apenas ehun bat urte baizik iraun ez duen euskal nobela bezalako mota literario batek?

Erro sendorik gabeko euskal nobelagintzari menpera-ezina gertatu zaio azken finean berez guztiz beharrezkoa azaltzen zitzaigun eraberritze hori.

«Intxisu-ikaskale»aren leiendan antzera, ezin dute menperatu gure nobelagileek beroiek abiarazitako mugimendua: lto-zorian dago gaurko euskal nobela, berak sortutako itsas-handiaren uholdean.

Teknikaren aldetiko inflazio bat gertatu omen da gure nobelagintzan, eta teknikakeria horrek zimeleraz ditzake euskal nobelaren muskil berriak.

Horrelako nobelagintza modernoari gaur egun ekiten ari zaizkion nobelagile guztiek ematen duten inpresioa, zera da, nere eritziz: badakite nola esan, baina ez bide dakite zer esan.

Ez nuke nik epaiketa zorrotz eta urrikgaitzegi bat egin nahi, ez eta gaurko euskal nobelagileengan dagoen on eta itxarogarririk, eta badago, jakina, baztertu ere. Nolanahi ere, guztiz etsita eta sinestuta nago autokritika dela gure jokaera kulturalak gehien falta duena edozein alorretan, literaturan ez ezik.

Behar beharrezkoa dugu teknika, zer esanik ez, etxe edo zubi bat, edota nobela bat eraikitzerakoan. Izan ere, eraiki egiten dira, bai, nobelak, etxeak edo zubiak bezalaxe. Hala eta guztiz ere, tresna bat besterik ez da teknika, beste zerbaiten zerbitzuan, hain zuzen. Teknika hutsaz ezin da etxerik ez nobelarik eraiki.

Dena den, ez dut esan nahi eraberritze formal eta teknikoari euskal nobelaren ateak itxi behar dizkiogunik. Inola ere ez. Baina, ezin daitezke haizean, edo hutsean, saioak edo experimentuak egin.

Experimentuen sasibideetan galtzeko arriskuan dabil bere erroak trinko finkaturik ez dituen edozein mota artistiko edo literario. Eta hori gertatu zaio nonbait euskal nobelari, gaurkotzeko ibilbideari ekin dihonean.

Honen arrazoren bat bilatzerakoan, euskal nobelaren historiara jo beharrean gaude behin eta berriro.

1.3. Aldi errealistarik eza.

Goian esan dugunez, mende honen erdirarte ohiturazkoa edo

kostunbrista izan da euskal literaturan nagusitu den nobela-mota. Eta honen arauak ikertzerakoan, Espainian errealismoaren aurretik sortzen den literatura kostunbrista aipatu beharko genuke, hots, erromantizismoaren fruiturik nabarienetakoa.

Nobela historikoaz aparte, ez zuen Erromantizismoak nobelaren eremuan ondorio garrantzitsurik duen ezer sorrerazi, beste motetan —adibidez, lirikan edo dramatikan— sorrerazi zuen bezalakorik.

Errealismoaren eta naturalismoaren garaian —hemeretzigarren mendearen bigarren erdian, gutxi gora-behera— finkatuko du nobelak bere nortasun literario eta semantikoa, eta, gainera, bere narotasun eta betetasuna.

Nobela modernoaren sorrera oinarritzen duten erro errealistek —aipa dezagun, esate baterako, Don Quijote eta nobela pika-reska— gero eta indar handiagoa dute errealismo garaian. Nobelaren erro errealista hori adierazten duen formulaziorik argien eta onargarriena Stendhal-ek emandakoa dugu dudarik gabe: Nobela da «bidean zehar ibil erazten den ispilua».

Eta, benetan, nobelaren bidez adierazten ditu, adierazi, Europako hemeretzigarren mendearen bigarren erdiko gizarteak bere bizitza eta bere gorabeherak. Dickens, Balzac, edo beharhada, Galdós-en idazlanetan gelditu zaigu Ingalaterra, Frantzia edo Espainiako gizarte bizitzazko dokumenturik adierazgarrien eta argienetakoa.

Errealismoak indartu ditu behin eta betiko nobelaren erroak eta nortasuna, bai literaturaren aldetik, bai eta nobelaren eta errealitatearen arteko lotura estuari dagokionez ere.

Errealismoaren esperientziak finkatu eta indarturik, jasan dezake nobelak hogeigarren mendearen hasieran —«hogei» urteen inguruan— gertatzen den iraultza nobelesko delakoa: Joyce, Faulkner edo Virginia Wolf batek nobelagintzaren eremuan sartzen dituzten eraberritze teknikoek ez dute inola ere nobela errealista deuseztatzen; aitzitik, aberastu egiten dute, erroak errealismoaren lur oparoan bortizki finkaturik dituzenez gero.

Behin baino gehiagotan aipatu izan dira errealismoaren heriotza, nobelaren krisia, edo, arau errealistetatik hain urrunduta dabilen gaurko zenbait nobela-korronte adierazterakoan, «anti-nobela».

Hala ere, nobela berpiztu egiten da behin eta berriro bere hautsetatik, Fenix hegatzia bezalaxe, bere sorburu errealistare-

kin lotzen duten zilbor-hestetik bizi-jarraipenerako arnasa eta kemen berria hartuz.

Gizakia, gizaki deino, bere buruari giza-bizi eta gorabeherak kontatu beharrean gertatuko da, nahitaez, eta nobelak idazteari ekingo dio, nobela, Hegelek dioenez, aldi burgesaren epopeia delarik.

Horrexegatik, nahiz eta experimentalismorik abangoardistenean murgildu, giza eta gizarte-experientzia eta nondik norakoa kontatzen ari zaigu nobela funtsean, nola edo hala.

Baina, mendebaleko literatura nagusientzat baliagarri azaltzen zaigun planteamendu hori, ezin dakioko euskal nobelaren historiari aplikatu, gure historia eta desarrollo literarioa horren berezi eta «atipiko»ak izan direlarik.

Euskal nobela ez da errealismoaren experientziatik igaro, alegia; *erromantizismo* garaiko ereduaren arabera *egina* zegoen nobela kostunbrista batetatik, modernotasunera pasa gara, ia ziplo eta bitartekotasunik gabe.

Agirreren **Kresala** (1906) eta Saizarbitoriaren **Egunero hasten delako** (1969) nobelaren arteko tarte literarioa, adibideren bat ematekotan, Espainiako literaturan, Peredaren **Sotileza** (1884) eta Goytisoloren **Señas de identidad** (1966) nobelen artekoa bezalako da, gutxi gorabehera.

Baina, Espainiako nobelaren kasuan, tarte kronologiko hori betetzen duten nobelaren historia zeharko korrante edo mugimenduak marratzerakoan, aipa ditzakegu, adibidez: errealismoaren garaldia, eta naturalismoa, 98'ko belaunaldia, eta nobelari dagokionez, Baroja, bereziki, hurrengo belaunaldian, 27koan, hain zuzen, eta nobelaren alorrean, Miró, Pérez de Ayala, Jarnés, eta Gero, gerra aurreko nobela soziala eta, gerra ondoko nobelari dagokionez, Sobejanok emandako klasifikapenari jarraitzen badiogu, aipatu beharrak ditugu nobela existentziala, nobela soziala, eta, 70. urteen inguruan, estrukturala deritzan nobelaren lehen desarrolloa.

Bitarte bereko euskal nobelan, berriz, ia ez dugu bilakaerarik. Bada, izan, nobelagile eta nobela-mordotxo bat, oso garrantzitsua kopuruz, kalitatez ez bada ere. Baina, ohiturazko nobelak beterik dauka funtsean bitarte horren zatirik handiena, Txillardegiri arte, inguruko literaturetan aurki daitekeen bilakaera aberats eta mugikorra inola ere ez izanik.

Euskal nobelaren berezitasun hori izugarritzko urritasuna gerta-

tzen da azkenik, eta zoritxarrez; berezia izate hori bizpahiru ezaugarri nagusitara laburtzekotan, honako hauek aipatuko nituzke:

- Euskal nobelagintza ez da errealismoaren esperientziatik pasa.

- Erromantizismoan nolabait oinarritua zegoen nobela-mota batetik —hots, ohiturazko nobelatik— modernotasunera pasa behar izan du euskal nobelak, bitartekotasunik gabe.

- Kanpoko ereduak ezin izan zaizkio aurreko tradizioari txertatu nobelaren eremuan benetako tradiziorik ia ez delarik. Horrenbestez, euskal nobelagintza eraberritzeko saiatze hori, asimilazio aberasgarri eta emankorra baino gehiago izan da imitazio mekanikoa.

- Jokaera honen ondorioz, irtenezin batean aurkitzen da egungo euskal nobela, nere ustez, gure literaturaren egoera problematikoari kalte egiten ari zaizkion arazoei erantsi behar zaiena, hain zuzen.

Zernolako irtenbidea proposa liteke, euskal nobelagintzaren etorkizunerako bide zabal eta ibilgarri bat ireki ahal izateko?

Galdera honen erantzuna bilatzerakoan, hasierako tesi nagusia berresan beharrean gaude: Barojagandik pasa beharko luke euskal nobelaren etorkizunerako bide berri horrek.

2. BAROJAREN IKASBIDEA EUSKAL NOBELAREN ETORKIZUNERAKO

«Euskal nobelaren alderik pozkarriena eta interesgarriena, bere etorkizuna da, hain zuzen». Hitz hauekin bukatzen nuen euskal nobelaren historiari buruzko hitzaldi bat, duela hiru urte.

Handik begiratuta, etorkizun zen denboraren partetxo bat, ttipi-ttipia bada ere, bete da. Eta, urte horietan euskal nobelaren esparruan gertatua ez zaigu oso interesgarri ez pozgarri iruditzen.

Bizpahiru titulu izan ezik, lehor eta urri agertzen da gaur egun euskal nobelagintzaren alorra. Eta, eguraldiaz ari bagina bezala mintzatuz, ez da oraindik zero-ertzean ikusten, gure nobelaren hain soro kiskaldu eta alferrikakoa busti eta heza dezakeen euri-aztarrenik.

Hala ere, edo horrexegatik, ausartuko nintzateke ni esaten,

etorkizuna dugula oraingo honetan ere euskal nobelaren alderik interesgarriena.

Baina, iritsiko ote da etorkizun interesgarri hori, eta, etortzekotan, noiz eta nola?

Izan ere, literatur aztertzaile naiz ni, ezer izatekotan, eta ez inolaz ere azti. Dena den, botere bitxi eta berezirik ez dugu behar, jakina, euskal nobelaren etorkizunerako argibideren bat susmatu eta erakusteko.

Hemen, hain zuzen, baliagarri eta garrantzi handikoa gerta dakiguke Pfo Barojaren laguntza; haren nobelari buruzko idazlan teorikoak nahiz, eta batez ere, nobelak.

Orain bertan azterketa exhaustibo baten posibilitaterik ez izanik, lauzpabost puntu besterik ez dut aipatuko, orohar eta laburki bada ere, euskal nobela gaur egun aurkitzen deneko irtenezin horretatik atera dadin, bere nortasun literario nahiz kulturala finkatuz.

2.1. Barojak, beste inork ez bezala adierazi du euskal bizitza, euskal gizarte-giroa eta paisajea. Inork ez du Barojak sortutako euskal tipoen sorta aberats eta «errepresentatibo»rik: Mari Belcha-gandik hasi eta Aviraneta-ganaino, Barojaren nobeletan zehar azaltzen zaizkigun euskal pertsonaiek berekin daramatzate, beren euskal izatera ez ezik, bai Euskal Herriaren bizitza eta oroitzen kolektiboa, bai Barojaren Euskal Herriarekiko maitasuna eta grina. Askok partekatuko ez duena, noski; behar bada, gehientsuenek. Baina, nor ausartuko litzateke esaten Barojaren Euskal Herriaganako jokabidea berea bezain bidezko eta onargarria ez dena?

Nolanahi ere, ukaezina da Barojarengan aurki daitekeela literaturak euskal giza eta gizarte-bizitzari inoiz eskaini dion errainu eta irudi zehatz eta bizia.

Hemen, hain zuzen, kokatu behar da, nere ustez, gaurko euskal nobelari Barojak eman diezaiokeen ikasbide nagusia.

«Baroja hil ondoan» zeritzan oso artikulua polit eta interesgarri batean, Mitxelenak esana datorkit gogora:

«Euskal idazleoi ere eskaintzen digu zerbait Barojak. Gure lurraldea inor gutxik bezala ikusi du, aurrenik: Pierre Loti eta, beste gisara, Lizardi kenduz gero, nor aldera lekioke?».

Literatura orotan nobela dugu, dudarik gabe, herri-gorabehera eta gizarte-bizitzaren itxurapenik aberatsen eta sakonenetakoa. Ez,

jakina, dokumentala eta historikoa, poetikoa eta mitikoa baizik. Nobela dugu, nik uste, gizarte modernoaren mitologiaren formarik nabarien eta garrantzitsuenetakoa.

Gure kasuari bagagozkio, ostera, nekez esan genezake euskal nobelak Euskal Herriaren gorabeherak eta gertakariak adierazten dituenik, oso kasu bakanetan izan ezik.

Hor dago, beraz, gure gizarte-bizitza, gure esperientzia kolektiboa, euskal idazleek eta batez ere euskal nobelagileek eman diezaioketen literaturazko bizi mitiko eta poetiko horren zain.

Ezin da, jakina, literatura eta batez ere nobela errealtateari buruzko dokumentu hutsa balitz bezala hartu. Errealismo arrunt baten ikuspegi motza gaingitu behar dugu, literaturari eta nobelari toki zabal eta berezia prestatu nahi baldin badiogu. Baina, errealtatetik abiatu da beti, nola edo hala, munduan izan den nobelista nagusia. Horrenbestez, gure giza eta gizarte-bizitza izan daiteke, eta izan behar du gure nobelagintzarako abiapuntu sakon, zabal eta oparoa.

Hor daukagu, ikasbide bizi eta probetxagarri, Barojak egina. Barojaren garaian, Barojaren mintzairan, eta, behar bada, Barojaren gisara egina, noski.

Guk, orain, oraingo errealtatetik datorkigun aupadari erantzun behar diogu, gure mintzairaz eta modura, jakina. Baina guztiz desiragarria da, Barojak agertu eta erakutsi zituen sakontasunaz, maitasunaz, eta, beharbada, trebetasunaz egin ahal izatea.

2.2. Agian, Barojarengan interesatzen zaiguna ez da, hain zuzen, berak Euskal Herriaz eta euskal bizitzaz gorde zuen eritzia, ez eta haren mundu-ikuskera edo ideologia ere. Honetan, Barojarekin bat etortzea ez etortzea bezain bidezkoa dugu, jakina. Bestalde, Barojaren eritziz bestekoak berekoak baino gehiago omen dira, eritziak inoiz kontatzerik balego.

Nolanahi ere, eritzi bereko ala besteko, inork uka ezin leza-keena zera da: Barojak zeukan narratzaile-sen zorrotz eta argia: honen arabera, berak bizi, ikusi edo amesten zuen guztia, naraketa bihurtzen zen. Horretan, hots, errealtatea nobeleskoki, narratiboki esan eta erakusteko trebetasun honetan dugu Pio Baroja maisu ukaezin eta paregabea.

Barojaren maisutza honetatik asko eta asko ikas dezakete gaurko euskal nobelagileek. Adibidez, epikotasuna, hots, errealtatearen eta literaturaren arteko harremanak epikoki begiratze-

ko trebetasuna: abentura bailitzan begiratzen da bizia, eta abentura, literatura bihur daiteke, eta bihurtzen da benetan.

Nobelagilerik haundienen kasuan bezala, fikzioa, abentura bihurtzen da Barojak ukitzen duen guztia: gauzak eta gizakiak, tokiak eta gertakariak, paisajeak eta gizarte-giroak. Horretan dago benetako narratzailearen bizia: historiak kontatzean: bizi ahal izateko, hain zuzen, ez bakarrik idazle denez, baizik eta gizaki denez. Gauza bera zen, Barojarengan, bizitzea eta idaztea, bizitzea eta kontatzea. Eta konta-jario ezin-itzali hori eten zitzaionean, orduan bertan gertatu zen Barojaren benetako hiltzea.

Baina berak asmatu eta sorrerazitako mundu nobeleskoa —pertsonaiak nahiz abenturak— zutik dago eta osorik, eta haren indarraren argitan berpiz daiteke euskal nobelagintzaren ibilbide berria.

2.3. Gure literaturaren, eta batez ere, gure nobelaren alde-rik kezagarrienetako bat, idazleen edo nobelagileen urritasuna ez ezik, irakurlego baten existentzia edo egoera guztiz problematikoa da, dudarik gabe. Nork irakurtzen du euskarazko liburua? Eta «nor» galdetze honetan ez dugu nahi bakarrik asko ala gutti diren jakitea, baizik zernolakoa den gaurko euskal-literaturaren irakurle arrunta. Oker ez banago, ausartuko nintzateke esaten gure euskal literatura, gure nobela ez dela herrikoia, zenbait salbuespen gorabehera.

Herrikoizateak ez du esan nahi, jakina, aro baten kultur eta literatur eskabideak ez betetzea, ez eta inola ere hizkuntz irakaskuntzaren zerbitzuan egotea. Idatzitako literatura herrikoizate badiu bere barneko lege eta eskabideak, bere izaera literarioari dagozkionak, hain zuzen, eta, bestalde, eskabide sozialekin guztiz ongi konpon daitezkeenak.

Literatura ezin daiteke euskalduntzeko plangintza baten alde praktikoa balitz bezala bakarrik ikus. Ezin da ere herrikoitasuna eta popularismoa elkarrekin nahastu. Literatura baten izaera herrikoia mugatzen duten elementuak bai sortzean, bai eta irakurtzean aurkitu behar dira.

Baldin herrikoizateak ez badira Saizarbitoria edo Txillardegiren azken nobelak **Ene Jesus** eta **Haizeaz bestaldetik**—, edota Atxagarenak, «popularistak» gertatu dira nonbait Gereñorenak, euskal nobelari irtenbide herrikoizate garrantzitsu bat irekitzeko gai izango ez direnak, hain zuzen. Bi nobela-mota hauen artean dagoen hutsune zabala inork ez du oraindik betetzen. Hemen ere laguntzaile eta maisu datorkigu gure Pio Baroja. Berak, inork ez be-

zala, asmatu zuen bere garaiko nobela herrikoia —«folletín» edo «por entregas» delako nobelaren— elementu probetxagarriak jaso eta bere nobelaren testu inguruan osagai nagusitzat kokatzen. Norbaitek esan duenez, «un folletinista con ideas» izan zen Baroja, hots, folletinaren elementu narratibo biziak onartu zituen, haren arruntkerian erori gabe, gehienetan behintzat.

Gaurko euskal polizi nobela omen da euskal nobelagintzan nobela-mota herrikoia bat sarreraztearen adibiderik nabariena. Badaude beste motak, eta badago, batez ere, benetako herrikoitasun literarioaren oinarriak jatorrena finka dezakeen osagai ukaezina: herriaren esperientziarekiko lotura, haren izaera eta izan-nahiarekiko sintonizatze literarioa. Horretarako, nobelagileak ez ditu nobela eraberritzea edo teknika berriak baztertu behar; adibiderik argiena, Hegoameriketako nobelagileak dira. Aberasgari eta eraberritzaile izan da beti, literaturan batez ere, herriarekiko benetako atxekidura eta elkartasuna.

2.4. Forma-fetixismoren batean erortzen da maiz gaurko euskal nobela. Akats honetatik salba lezake ere Barojaren nobelak euskal nobelagintza, oker bait daude Barojak forma edo estilo-arazoak mezpretxatzen zituela edo ez zituela seriotan hartzen pentsatzen dutenak. Espainolezko estilistatik nagusiengatiko bat dugu Baroja trakets hori, bere estiloa erdaraz idazten duen euskaldun batena bada ere.

Oso landua azaltzen zaigu funtsean Pio Barojaren mintzaira narratiboa eta estiloa. Baina, aldi berean, tresna bat besterik ez da idazlan noblezko osoaren zerbitzuan sartu behar duena, hain zuzen. Eta nobelaren azken helburua, literaturarena bezalaxe, bestalde, semantikoa dugu, ez estilistiko hutsa. Guztiz argi ikusi zuen Barojak alde hau bere nobelari buruzko saio teorikoetan, eta guztion eredu izateko moduan gorde zuen bere nobeletan.

Barojaren alde honen euskal nobelagintzarako ikasbidea, hau da: teknikaren balio soil-soilki instrumentala berreskuratzea.

Nobelaren historian benetako iraultza finkatu eta sorrerazi duten idazlanetan, «historia» (fikzioa) eta mundu-ikuskeraren zerbitzuan egon da beti teknika, **Don Quijote**-tik hasi eta **Cien años de Soledad** arte, Joyceren **Ulysses**-etik pasatuz.

Egia hori maizegi ahaztu dutelarik gure nobelagileek, Baroja datorkiguke berriro ere eredu eta jarraibide, teknikaren eta estiloaren zinezko tokia eta zeregina gogorazten dizkigularik.

Teknikak eta forma-arazoak baztertzan ez, erlatibizatzen baizik irakasten digu Barojak; hots, nobelan nagusia den alde semantikoaren oinarritzko laguntzailea izan behar du funtsean forma-arazo honek. Ez dugu ahaztu behar noski, literaturan funtzio erreferentziala pertinetea ez delarik, edozein mailatako edozein elementu alde semantikoari dagokiola, nola edo hala: literaturak berezi duen semantika konnotatiboari, hain zuzen.

Onar ditzake, eta onartu behar ditu gaurko euskal nobelagintzak beste nobelagintzetan erabiltzen ari diren teknika eta baliapide narratibo berriak. Baina, nolana ere, unibertso nobelesko jator eta bizi baten zerbitzari dagozkion neurrian. Ezin da teknika hutsaz nobela bat sortu. Esateko ezer interesgarriarik ez duen nobelagileak isildu egin behar du, dudarik gabe. Isildu, eta bere teknikeria eta gainerakoa beste momentu hobe batetarako utzi.

2.5. Azkenik, ez dugu esan nahi Barojaren nobelagintza eredutzat onartu beharko luketenik euskal nobelagileek. Inola ere ez.

Baldin zerbait argi eta garbi badago Barojarengan —literaturan, nahiz bizitzan—, bere «antinormatibismoa» da, hain zuzen. Edozein araren aurka egon zen Baroja, beti eta printzipioz.

Nobelari dagokionez, guztiz argi azaltzen zaigu antinormatibismo hori Barojaren nobelari buruzko teorian, nahiz nobeletan. Edozein gauza kabitzen da nobelan, Barojaren ustez, eta printzipio teoriko honen frogarik garbiena, haren nobelak ditugu.

Beraz, ez luke inola ere zentzurik izango Barojaren nobelagintza arautzat hartzen saiatzeak. Baroja bera aterako litzaiguke aurka, ahal balu, dudarik gabe.

Idazlan honen bidez, hauxe azaldu nahi izan dut:

Ezin dio euskal nobelagintzak soil-soilik inoren laguntza gabe etorkizunaren abenturari aurpegia eman.

Nahi eta nahiezko gertatzen zaigun laguntza hori inorengan kokatzerakoan, normala dugu gainerako literaturen narratzaile nagusiengana —atzoko eta gaurkoengana— jotzea.

Haien artean, toki berezi bat gorde behar du Pio Barojak. Nagusi delako eta batez ere, gurea delako.

J. M. L.